

Perný rok knížete Fürstenberga

Cenzura a proměna veřejnosti na sklonku vlády Marie Terezie
Claire Mádlová

Za Marie Terezie se nešpehovalo v domech,
aby se zjistilo, zda někdo neřekl,
že určitý ministr je hlupák,
špionáž byla na ulicích, aby se vědělo,
zda se chodí za dívkami.¹

Příchod knížete Karla Egona Fürstenberga do Prahy a jeho uvedení do funkce nejvyššího purkrabího popisuje historik Josef Petráň jako skok rovnýma nohama do českého rybníka.² Kníže Karel Egon Fürstenberg (1729–1786) byl muž s obstojnou administrativní zkušeností získanou zejména u zkostnatělého říšského soudu ve Wetzlaru; odtud se roku 1771 přestěhoval do Prahy a ve věku 42 let nastoupil do významné funkce nejvyššího purkrabího a předsedy zemského sněmu. Jeho švábská rodina pobývala v Čechách teprve krátce a Fürstenbergův vztah k místní šlechtě nebyl jednoduchý, neboť do tohoto sociálního prostředí ještě nezapadl. Přestože byl jeho umírněný postoj za krize během selské rebelie z roku 1775 hodnocen pozitivně, jeho osobnost se jevila spíše rozporuplně.³ Fürstenbergova rozsáhlá knihovna (jeden z jejích katalogů vyhotovil kníže osobně) a jeho vědecká sbírka svědčí o tom, že se věnoval intelektuálním zálibám.⁴ Jeho sekretář a knihovník Johann Ferdinand Opiz chválil Fürstenbergovu štědrost a osvícenost,⁵ o nichž svědčil nejen široký záběr knihovny, ale též například vypracování nezávislé analýzy agrární situace v Čechách, podpora zrušení roboty, podnikavá správa panství nebo různé kroky ve prospěch vzdělávání poddaných.⁶ To, že své sbírky daroval univerzitě a že si ho vybrali členové České společnosti nauk v roce 1784 jako svého prvního předsedu, naznačuje jeho autoritu i ambici uplatnit své záliby společensky. Byl však též považován za člověka příliš podléhajícího mínění svého okolí a za mecenáše, který se ovšem v pražských

1) Charles Joseph de Ligne: *Mémoires* [kolem 1800], Paris, Mercure de France 2004, s. 154.

2) Josef Petráň: *Rebelie. Příběh jednoho týdne a dvou dní v březnu roku 1775*, Praha, Československý spisovatel 1975, s. 53.

3) Eduard Maur: „Karl Egon I. als Oberstburggraf in Prag“, in Erwein H. Eltz, Arno Strohmeyer (eds.): *Die Fürstenberger. 800 Jahre Herrschaft und Kultur in Mitteleuropa*, Korneuburg, Ueberreuter 1994, s. 290–296.

4) Petr Mašek: „Die Fürstenberg-Bibliothek auf Burg Krivoklát“, in týž (ed.): *Handbuch deutscher historischer Buchbestände in Europa. Tschechische Republik*, sv. 2, *Schlossbibliotheken unter der Verwaltung des Nationalmuseums in Prag*, Hildesheim, Olms-Weidmann 1997, s. 313–322.

5) [Johann Ferdinand Opiz]: *Vollständige Beschreibung der königlichen Haupt- und Residenzstadt Prag, von den ältesten bis auf die jetzigen Zeiten*, díl 2 [příloha], Prag, J. F. Schönfeld 1787, s. 100.

6) *Das Beyspiel, welches der Durchlaucht. Herr, Herr Carl Egon, des H.R.R. Fürst zu Fürstenberg, Landespräsident im Königreich Böhmeim, und Obrister Burggraf zu Prag, [et]c. durch die auf seinen Herrschaften in Böhmen Ao. 1773. angefangene, und 1774. wirklich zu Stande gebrachte Einführung der Normal-Schule, oder der allgemeinen Christ-Catholischen Lehre für die Land-Jugend, giebt*, Frankfurt – Leipzig, b. n. 1776.

vědeckých a stavovských aktivitách neangažoval. Ty naopak podporoval jeho soupeř, hrabě František Antonín Nostic.⁷ Historikové rovněž spekulovali o důvodech jeho odvolání z funkce nejvyššího purkrabího v roce 1782 Josefem II.⁸

Dnes se nám Fürstenberg jeví jako osvícenec zastávající ideu postupného pokroku, z něhož ani loajalita vůči Vídni neučinila horlivého systematického reformátora. Možná právě proto se v době Fürstenbergova působení ve funkci purkrabího (1771–1782) příkladným způsobem střetávalo tradiční chápání cenzury a literárního či intelektuálního života s jejich rodícím se novým pojetím, které lze uchopit pomocí pojmu veřejnosti.⁹ Slovo veřejnost definoval právě v této době zcela novým způsobem Immanuel Kant. Zaznamenalo významový posun od dosavadního morálního pole, kde „věc veřejná“ byla ideálem, pro jehož dosažení měl jedinec překonávat sebe sama, k významu veřejnosti jako „publika“, které je protějškem autorům a posuzuje jejich díla, posléze pak ke „kritické veřejnosti“, jež posuzuje vše včetně politiky vlastním rozumem.¹⁰

V této studii se zaměříme na proměnu pojmání veřejnosti v kontextu cenzurní praxe, jak se jeví v českých zemích kolem roku 1779. V archivních pramenech je totiž doloženo množství svědectví o několika různorodých cenzurních aférách, které názorně dokládají přechod od dosavadního exkluzivismu písemné kultury a cenzurní praxe, kde byl cenzurní úřad integrován do prostředí autorů, elitních čtenářů a knižních profesionálů, k polo-masové písemné kultuře, v níž byli čtenáři anonymní skupinou a předmětem dohledu a kde se postupně osamostatňovala kritická sféra autorů. Kníže Karel Egon Fürstenberg se ocital v nesnadné pozici – na prahu těchto dvou modelů literárního světa a intelektuální výměny.

Starý režim cenzury ve věci péče o „duši a slávu“. Fürstenberg a zakázané knihy jeho vlastní knihovny

O tradiční morální povaze cenzury svědčí střety Karla Egona Fürstenberga s dozorem, kterému podléhal navzdory svému vysokému postavení, ba dokonce kvůli němu. Karel Egon Fürstenberg jako purkrabí dobře věděl, že panovníci Marii Terezii velice záleží na tom, aby jeho chování odpovídalo morálním zásadám, jež se očekávaly od veřejné pozice. Už v roce 1774 jej Marie Terezie napomenula, aby neprodleně ukončil vztah s jistou „bytostí“ (*créature*) a aby využil své tehdejší nemoci jako důvodu k tomu, že se přestane vyskytovat v jejím domě. Zkušená Marie Terezie se nenechala oklamat slibem, že za onou osobou

7) František Martin Pelcl: *Paměti*, přel. a ed. Jiří Černý, Praha, Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění 1956, zvl. s. 10–12.

8) Tamtéž, s. 47; Jaroslav Prokeš: *Počátky České společnosti nauk do konce XVIII. stol.*, díl 1, 1774–1789, Praha, Jubilejní fond Královské české společnosti nauk 1938, s. 161.

9) Pojmu *Öffentlichkeit* vtiskl Jürgen Habermas velmi specifický význam v díle *Strukturální přeměna veřejnosti. Zkoumání jedné kategorie občanské společnosti*, přel. Alena Bakešová, Josef Velek, Praha, Filosofie 2000. Z bohaté kritické diskuse kolem Habermasova pojmu v rámci studií 18. století uveďme Keith Michael Baker: „Defining the Public Sphere in Eighteenth-Century France. Variations on a Theme by Habermas“, in Craig Calhoun (ed.): *Habermas and the Public Sphere*, Cambridge (MA) – London, MIT Press 1992, s. 181–211; nově Stéphane Van Damme: „Farewell Habermas? Deux décennies d'études sur l'ancien régime de l'espace public“, in Patrick Boucheron, Nicolas Offenstadt (eds.): *L'espace public au Moyen Âge. Débats autour de Jürgen Habermas*, Paris, PUF 2011, s. 43–61.

10) Této problematice se věnuje Héléne Merlin: *Public et littérature en France au XVIIe siècle*, Paris, Belles Lettres 1994.

kníže v budoucnu bude chodit „jen občas“: každé nové shledání by přeci jen mohlo „otrást předsevzetím ji opustit“. Fürstenberg se však vehementně hájil tím, že jde o čistou pomluvu od muže, jehož černou duši dotyčná dáma nedávno odhalila.¹¹ Marie Terezie přesto razila svůj požadavek dál: „Radím Vám ne jako panovnice, ale jako opravdová přítelkyně, jejímž jediným zájmem je Vaše krásná duše a Vaše sláva. [...] Nejde totiž o věc samu, ale o to, jak ji vnímá veřejnost.“¹²

V létě 1779 dostal Fürstenberg od své panovnice znovu důvěrný dopis (psaný rukou jejího sekretáře Pichlera), který se však tentokrát týkal zásilky jemu určených knih. Dnes nacházíme velmi málo stop cenzurních zákroků proti šlechticům, pokud se jejich knihovny neprodávaly veřejně, což se stávalo vzhledem k patrimoniálním strategiím jejich rodů málokdy.¹³ Fondy zámeckých knihoven též svědčí o tom, že tato část obyvatelstva znala cesty, jak obcházet oficiální zákazy. Fürstenberg to uměl snad o to víc, že byl nejvyšší autoritou zemského cenzurního úřadu. Tato situace se však změnila na jaře 1779, kdy, jak rozebereme později, diskreditoval Fürstenberga jeho konzervativní soupeř hrabě František Xaver Věžník (Wieschnik) pro údajnou přílišnou liberálnost a ze své pozice prezidenta apelačního soudu a hlavy studijní komise usiloval o získání dohledu nad cenzurou pro svou osobu. Tato snaha byla korunována úspěchem 1. května 1779, kdy byla sloučena studijní a cenzurní komise a vedení nového orgánu svěřeno právě Věžníkovi. O to potupnější bylo postavení nejvyššího purkrabího, když se v průběhu vyšetřování původní aféry Věžník dověděl, že na pražskou celnici přišel balík knih na Fürstenbergovu adresu, ve kterém se našlo několik zakázaných knih. Věžník o tom hned referoval dvorské cenzurní komisi.¹⁴

Naštěstí se Fürstenbergovi podařilo dosáhnout „pro tentokrát“ povolení, aby jeho zásilka byla zaslána do Vídně, takže nebyla posuzována pražskou cenzurou. Posléze se Marie Terezie rozhodla zakročit ve věci „svého“ purkrabího osobně, zřejmě z důvodu větší diskrétnosti. V dopise Fürstenbergovi podotkla, že zakázané knihy byly zabaveny „na její rozkaz“, a předešla tak jakémukoliv nežádoucímu úniku informací i nářkům ze všech stran.¹⁵ V úvodu své odpovědi Fürstenberg Marii Terezii za její dopis vřele děkoval.¹⁶ Díky zákroku panovnice podléhal výjimečnému režimu – cenzuře nominativní, tedy individuální, zaměřené na malý počet čtenářů.

11) „Votre idée de l'aller voir encore quelque fois me déplaît. Je n'y entrevois aucun avantage, mais bien le risque de voir ébranlée votre résolution de la quitter.“ Státní oblastní archiv (SOA) v Praze, Velkostatek Křivoklát (VsK), inv. č. 1493, sign. C 689, koncept dopisu Marii Terezii. Dotyčný muž byl Franz Anton Blanc (1734-1806).

12) „[...] mes conseils qui partent non d'une souveraine mais d'une amie vraie qui n'a en vue que votre belle âme et votre gloire. [...] Il s'agit toujours dans des cas semblables, non pas de ce que la chose est en elle-même, mais de ce qu'elle paroît dans le public.“ Tamtéž, inv. č. 1493, sign. C 689, dopis Marie Terezie z Vídně 24. 11. 1774.

13) Národní archiv (NA), České gubernium - Publicum (ČG-P), 1796-1805, kniha 37 (elench) a 170-182 (rejstříky).

14) NA, ČG-P, 1774-1783, kt. 729, sign. G5/1, Leopold Clary-Aldringen (předseda dvorské cenzurní komise) Františku Xaveru Věžníkovi a Karlu Egonu Fürstenbergovi 18. 4. 1779 a 1. 5. 1779.

15) „[...] auf meinen Befehl“. SOA v Praze, VsK, inv. č. 1491, sign. C 685, inv. č. 1493; tamtéž, sign. C 689, Marie Terezie Karlu Egonu Fürstenbergovi 9. 8. 1779.

16) SOA v Praze, VsK, inv. č. 1493, sign. C 689, Karel Egon Fürstenberg Marii Terezii 12. 8. 1779; srov. dále Marie Terezie Karlu Egonu Fürstenbergovi 26. 8. 1779.

Jaké perly zakázané literatury měly obohatit slavnou Fürstenbergovu pražskou knihovnu?¹⁷ Šlo o zásilku francouzských knih. Z jedenatřiceti titulů jich bylo zabaveno osm. Lze mezi nimi najít starší klasiky na indexu jako například protijezuitský pamflet *La monarchie des Solipses* (*Monarchie Solipsů*) Giulia Clemente Scottiho (první vydání latinské 1645, zde francouzský překlad vydaný v roce 1722) nebo erotickou báseň Jeana Seconda *Les baisers* (*Polibky*, 1541, zde vydání z roku 1761). Dále tituly, které měl každý tehdejší frankofonní čtenář ve své knihovně, jako *Almanach des Muses* z roku 1779 či román *Povahy žen neboli Dobrodružství rytíře z Mirana*.¹⁸ Zakázané byly dále tři traktáty sociální povahy: první hájil rozvod (*Traktát o obyvatelstvu*);¹⁹ další dva pořídil slavný autor zabydlený v indexech všech původů, Nicolas-Edme Rétif de la Bretonne, jenž navrhl detailní návod k dokonalé organizaci nevěstinců v traktátu *Le pornographe*²⁰ a naprosto stejným tónem pak v traktátu nazvaném *Les gynographes* (*Ženopisci*) popsal, jak vychovat ženy k „dokonalé poslušnosti“.²¹ Z dnešního pohledu mohl Fürstenberg opravdu litovat vlastně jen svazku *Lettres écrites de la montagne* (*Dopisy z hor*) od Jeana-Jacquesa Rousseaua v edici z roku 1765 – pokud jej ale nevlastnil v jedné ze souborných edic Rousseauových děl ze sedmdesátých let.

Fürstenberg se hájil důvěryhodným a přesvědčivým argumentem, že tyto knihy nikdy neobjednal a že jeho knihkupec se mu vždy snažil do zásilek přikládat další díla. Nákup knih ze vzdálených center tehdy vskutku nefungoval na základě přesných objednávek. Fürstenberg byl významným zákazníkem, kterého obsluhovali knihkupci z celého Německa.²² Je možné, že inkriminovanou zásilku dostal z Mannheimu od knihkupectví Fontaine nebo že mu balíček připravil vídeňský knihkupec Gräffer.

Druhým jeho argumentem bylo, že už dvacet let vlastnil povolení číst zakázané knihy, které mu bylo vystaveno v Římě. Nešlo o mimořádnou věc. V době, kdy málo lidí četlo, bylo možné regulovat oběh knih prostřednictvím zvláštních povolení, která byla vydávána jednotlivcům na základě jejich pověsti. Dnes tato povolení nacházíme například v archívech církevních řádů.²³

Tento systém svým způsobem přežil laicizaci cenzury díky označení *erga schedam*, které na konci 18. století dostávalo od cenzorů stále více knih. „Režim výjimek“ byl brzy hladce byrokratizován a pro určité čtenáře se žádost o zvláštní povolení stala běžnou součástí nákupu knih. V očích čtenářů tato „omezení“ naopak představovala „příležitost“

17) SOA v Praze, VsK, inv. č. 1491, sign. C 685, fol. 1, seznam knih, 4. 8. 1779.

18) Louis Lesbros de La Versane: *Caractères des femmes ou Aventures du chevalier de Miran*, Londres – Paris, Vve Pierres 1769.

19) [de Cerfvol]: *Mémoire sur la population, dans lequel on indique le moyen de la rétablir, & de se procurer un corps militaire toujours subsistant & peuplant*, Londres, b. n. 1768.

20) Nicolas-Edme Rétif de La Bretonne: *Le pornographe ou Idées d'un honnête-homme sur un projet de règlement pour les prostituées, propre à prévenir les Malheurs qu'occasionne le „Publicisme“ des Femmes, avec des Notes historiques et justificatives*, Londres – Nourse, La Haye, Gosse et Pinet 1770.

21) Nicolas-Edme Rétif de La Bretonne: *Les gynographes ou Idées de deux honnêtes-femmes sur un projet de règlement proposé à toute l'Europe, pour mettre les femmes à leur place, & opérer le bonheur de deux sexes; avec des notes historiques et justificatives, suivies des noms des femmes célèbres*, La Haye, Gosse et Pinet 1777.

22) Claire Madl: „L'aristocrate client, complice et concurrent des libraires. Quelques traits de l'approvisionnement des bibliothèques nobiliaires de Bohême dans la seconde moitié du XVIIIe siècle“, in Johannes Frimmel, Michael Wögerbauer (eds.): *Kommunikation und Information im 18. Jahrhundert. Das Beispiel der Habsburgermonarchie*, Wiesbaden, Harrassowitz 2009, s. 173–187.

23) Např. NA, Archiv kláštera benediktinů v Břevnově, kt. 28, sign. A VII 15, inv. č. 85.

knihy získat. Svědčí o tom praktiky, o kterých nacházíme stopy v archivních dokumentech moravské úřední provenience. Brněnská cenzurní komise vyřizovala žádosti o povolení objednat knihy, které zprostředkoval knihkupec Johann Georg Gastl.²⁴ Mezi recipienty nacházíme šlechtice a ještě častěji šlechtičny, členy městské honorace (lékaře, lékárníky, úředníky), panské úředníky, jednoho starostu a církevní hodnostáře jako třeba známého luteránského pastora Victora Heinricha Rieckehe nebo jednoho zámeckého kaplana. Zájemci o objednávky argumentovali většinou tím, že už povolení jednou dostali. Přestože například u časopisů cenzoři pilně hodnotili svazek po svazku, povolení čist tituly limitované *erga schedam* fungovala de facto kontinuálně. Tímto způsobem dostala hraběnka Harrachová povolení odebírat nejen Schillerův časopis *Die Horen*, který byl, jak uvedeno v žádosti, „jen“ omezený (*nur beschränkt*, tj. *erga schedam*),²⁵ ale i časopis *Deutsche Monatsschrift*, přestože ten byl striktně zakázán (*damnatur*). Cenzor Jan Petr Cerroni důvtipně využil toho, že se nevyskytlo explicitní upřesnění, že by se povolení nesmělo vydávat – *damnatur nec erga schedam*. Karolina z Rabsteinu se zase domáhala pokračování spisu *Allgemeine Revision des gesammten Schul- und Erziehungswesens (Všeobecný přehled veškerého školství a vychovatelství)* od Johanna Heinricha Campeho, jehož obsah, jak sama podotýkala, je jen „mírně závadný“. Lékař Leopold Gärtlgruber takto argumentovat nemohl, protože časopis, po kterém toužil (Posseltovy kritické *Politische Annalen*), byl striktně zakázán (*damnatur*); zato prosba, zda může pokračovat v odebírání, stačila. Překvapivá je však Cerroniho formulace, když ve svém povolení nákupu beletristického románu *Die jüngsten Kinder meiner Laune (Nejnovější dítky mé nálady)* od Augusta von Kotzebue (*damnatur*) a odebírání periodika *Archiv der Erziehungskunde für Deutschland* (jedno číslo *erga schedam* a jedno číslo *damnatur*), vystaveném pro hraběte a hraběnku Podstatské-Lichtenstein, uvedl, že „zakázané spisy podobného obsahu dostaly povolení“.²⁶ Jeho konání je tu totiž v naprostém rozporu s duchem legislativy knižní cenzury, která možnost výjimečných povolení vázala vždy na jednotlivé knihy a na jednotlivé osoby.

Zjevně byl tento systém udílení výjimek založen spíše na pověsti a společenském postavení čtenářů než na obsahu četby. Když měla excentrická hraběnka Truchsess-Waldburg-Zeil obdržet zásilku knih, bylo vyhodnoceno, že tyto knihy jsou už dlouho zakázané z náboženských důvodů, že by se snad ještě hodily jako doplněk do velké knihovny nebo do sbírky učence, ale nikoliv pro hraběnku, která je tudíž nedostala. Omezenost tohoto systému vzhledem k rozšiřujícímu se čtenářstvu je proto patrná. Povolení většinou obsahovalo varování, že knihy mají být využívány „vhodně“ a s opatrností. Některé aféry ale ukazují, že pokud byla kniha někde dostupná (byť v soukromí), šlo jen těžko kontrolovat její využití.²⁷

24) Moravský zemský archiv v Brně (MZA), Moravskoslezské gubernium – prezidium (B95), kt. 214, sign. 28, č. j. 25/96. Celý fascikl pochází z roku 1796.

25) Databáze cenzurovaných knih *Verpönt, Verdrängt – Vergessen? Eine Datenbank zur Erfassung der in Österreich zwischen 1750 und 1848 verbotenen Bücher*, <<http://www.univie.ac.at/zensur/>>.

26) „[...] selbst das k. k. Hofdirektorium von mehreren Parteien zu Erfolgung derlei verbotener Schriften von ähnlichen Inhalte die höchste Bewilligung erteilte.“ MZA, B95, kt. 214, sign. 28, č. j. 25/96, fol. 83, 11. 1. 1796.

27) Na Moravě viz příklad hraběte Wallise, jenž otevřel svoji knihovnu místnímu faráři. Daniela Tinková: *Jakobín v sutaně. Neuklidní kněží, strach z revoluce a konec osvícenství na Moravě*, Praha, Argo 2011, s. 101–102.

Fürstenbergovo staré povolení z Říma na Marii Terezii patrně příliš nezapůsobilo, neboť v dalším dopise svůj zásadový postoj jen potvrdila: kníže přeci dostal povolení číst zakázané knihy proto, aby je sám mohl kompetentněji potírat. V zásilce byly obsaženy „nemravné“ (*unflätige*) a zbytečné knihy, které nestojí za to číst. Panovnice v dopise jednoznačně apelovala na Fürstenbergovu čest. Neobávala se například, že by se knihy mohly rozšířit mimo jeho palác. Její argumenty byly čistě moralistní. Vysvětlovala, že není myslitelné, aby někdo „jeho rodu, hodnosti a věku“ kupoval tak zbytečné a opovržením hodné knihy. Fürstenberg měl za úkol přizpůsobit svou četbu ideálu ctnosti, pramenícímu z jeho veřejného společenského postavení. Tuto společenskou pozici musel reprezentovat, tj. ztělesňovat a ukazovat navenek.²⁸ Panovnice dále zdůraznila odpovědnost váženého knížete vůči jeho potomstvu: jaké vytváří dědictví? Vyzvala ho proto, ať svoji knihovnu neprodleně vyčistí. Fürstenberg s takto naléhavě prezentovaným ideálem čestného muže plně souhlasil a slíbil, že fond zbaví závadných titulů.

V systému, v němž byla cenzura všeobecně uznávána jako nutná ochrana části čtenářstva, bylo samozřejmé, že lidé, kteří tuto protekci nepotřebují, jsou z předpisů cenzury vyňati. U těchto lidí se předpokládalo, že jejich vysoké vědomí vlastní morální úlohy umožňuje, aby je špatné knihy nekazily. Lidská selhání pak šlo vyřizovat jednotlivě. Veřejnost – věc veřejná – byla ideálem, který má vést jednotlivce k upuštění od striktně osobních zájmů.

Malý svět cenzury versus veřejnost. Fürstenbergova „neuvěřitelná“ vlídnost vůči autorům a knihkupcům

Jakmile však začal růst počet čtenářů a posléze počet knih a tištěných textů, „režim výjimek“ a víra v ctnosti publika přestaly být udržitelné. Jak známo, státní orgány byly mobilizovány, aby přispěly k osvětě obyvatelstva a k utváření modernějšího veřejného prostoru: cenzura byla odejmuta z rukou tradičních společenství a stala se věcí veřejnou; byly provedeny reformy v oblasti vzdělání a knižní profese se dočkaly ekonomické podpory a ochrany ze strany státu.

Osvětská cenzura si kladla za cíl organizovat produkci a distribuci textů tak, aby byly kontrolovatelné a nepadly do rukou „korporací“ (zejména církevních řádů) a aby nad ní zároveň získal autoritu panovník.²⁹ Svým způsobem cenzura definovala a postupně formovala veřejnost. Dekret z 18. března 1748, vyhlášený u příležitosti vydání papežské buly, která se týkala svátků, proto připomněl, že státní povolení k tisku musí dostat i ty církevní texty, „které mají vliv na publikum“. Cenzura zde definovala své pole na základě pojetí veřejnosti coby čtoucího publika – musí kontrolovat texty, které na veřejnosti kolují a do určité míry utvářejí veřejné mínění. Mohlo se zdát, že z takové publicity jsou vyňaty teze a disertace světských kněží a členů řádů, a proto byly v roce 1754 legislativou do cenzurní agendy zahrnuty jmenovitě.³⁰

28) H. Merlin: *Public et littérature en France au XVIIe siècle*, cit. dílo, s. 83–100.

29) Grete Klingenstein: *Staatsverwaltung und kirchliche Autorität im 18. Jahrhundert. Das Problem der Zensur in der thesesianischen Reform*, Wien, Verlag für Geschichte und Politik 1970, zvl. s. 70, kde autorka dává snahu vyjmout cenzuru z rukou církve do souvislostí nejen se sekularizačním, ale i s centralizačním trendem.

30) Dvorský reskript daný ve Vídni 18. 3. 1748, Joseph Kropatschek (ed.): *K. k. Theresianisches Gesetzbuch, enthaltend die Gesetze von den Jahren 1740 bis 1780 in einer chronologischen Ordnung und systematischen*

Několik dalších nařízení usilovalo o to, aby původci textů byli vždy identifikovatelní, a zabývalo se reglementací nakladatelské a knihkupecké činnosti. Cenzura měla chránit etablované nakladatele a knihkupce před nevybíravými praktikami podněcovanými růstem poptávky po knihách a posléze snahou o zisk ze strany nových knižních profesionálů, kteří představovali konkurenci. Legislativa fungovala tradičně podle systému privilegií, který chránil před nepovoleným prodejem a paděláním tisků. Tereziánská cenzura na dodržování těchto privilegií dohlížela ověřováním produkce a kontrolovala též příliv knih tištěných v zahraničí, tj. ve státech, kde panovaly jiné cenzurní podmínky. Fürstenberg si, zdá se, tyto cíle tereziánské legislativy plně osvojil.

Začátkem července 1778, během vpádu pruských vojsk do Čech, začal tiskař Johann Ferdinand Schönfeld vydávat nové německé noviny s názvem *Prager Realzeitung*. Seznamovaly publikum se situací v severních Čechách a s dalšími drobnými novinkami. Josef II., spoluvládce Marie Terezie a římský císař, tehdy dlel s armádou u Jaroměře. Záhy poté, co bylo uveřejněno, se mu do rukou dostalo osmistránkové číslo 15 z 21. července. Je takřka jisté, že císař (nebo někdo z jeho doprovodu) výtisk pečlivě přečetl až téměř do konce, protože si všiml, že na sedmé stránce v nenápadném odstavečku autor prohlásil, že „ve Své veliké štědrosti si ráčila jeho císařská výsost zavázat srdce svých poddaných“ a zrušila robotu. „Rolníci už budou pracovat jen za peníze.“³¹ Tři roky po selské bouři to byla troufalá a nanejvýš nebezpečná fáma. Josef II. proto ihned 27. července zaslal spis se zvýrazněným odstavcem nejvyššímu purkrabímu, jenž měl v Praze dohled nad cenzurou.³² Fürstenberg ve své okamžité odpovědi chránil autora dotyčné zprávy, s nímž podle svého tvrzení už promluvil. Autor prý jen opsal oznámení, které bylo publikováno ve frankfurtských novinách. Viníkem tedy neměl být autor, nýbrž tiskař Schönfeld, který nepředložil noviny cenzuře dříve, nežli je rozšířil. Fürstenberg však Josefa II. ujistil, že už má vše pod kontrolou: autor byl osvobozen z vazby s podmínkou, že už do novin nikdy psát nebude. Tiskař byl příkladně potrestán čtrnáctidenním vězením. Původně sice bylo rozhodnuto, že mu bude zabavena tiskárna, ale odsouzený namítl, že by ho to notně poškodilo, a tak byl trest zmírněn.

Fürstenberg však neuvedl, že se tiskař Schönfeld dopustil prostřednictvím *Prager Realzeitung* ještě druhého přestupku, protože porušoval privilegium na vydávání německých novin, které vlastnila vdova Klauserová. Ta se přitom o Schönfeldových novinách dozvěděla již v květnu, když získala informaci o jejich veřejné subskripci. Zažádala proto gubernium, aby její privilegium chránilo a proti Schönfeldově projektu zakročilo.³³ Gubernium však reagovalo až o dva měsíce později. O tomto druhém přestupku nejvyšší purkrabí v červenci před císařem pomlčel; zdálo se mu zřejmě, že jeden neohlídáný přestupek stačí. Pravdou také je, že na následném zasedání cenzurní komise dne 28. července byl středem zájmu spíše vadný obsah novin nežli porušení privilegia, které však bylo

Verbindung, Wien, Johann Georg Moesle 1789, sv. 1, s. 42–43, č. 45; dvorský reskript daný ve Vídni 9. 2. 1754, tamtéž, sv. 2, s. 322–323, č. 323; dvorský reskript daný ve Vídni 30. 3. 1754, tamtéž, sv. 2, s. 337, č. 333.

31) [„Des Kaisers Majestät haben durch neue Großmuth die Herzen Ihrer Unterthanen zu verbinden gewuht...“], *Prager Realzeitung* 1, 1778, č. 15, 21. 7., s. 126–127.

32) SOA v Praze, VsK, inv. č. 350, sign. C57, fol. 212–218.

33) NA, ČG-P, 1774–1783, kt. 740, sign. H71, fol. 17–19.

rovněž uvedeno mezi delikty, za něž byl Schönfeld stíhán.³⁴ Josefův dopis zřejmě už stihl zapůsobit.

Stejně jako jeho matka Marie Terezie i Josef II. rád objasňoval věci důkladně a bez zbytečných prodlev. Připsal přímo do Fürstenbergova dopisu, že je natolik udiven touto „neuvěřitelnou“ zprávou, že mu chybí slova. Na celou záležitost totiž nahlížel naprosto jiným způsobem:

Vy omlouváte autora tím, že článek o království českém opsal z frankfurtských novin, tiskař tiskne celé jedno číslo novin ve městě Praze, prodává je, a teprve čtrnáct dní nebo tři týdny nato si toho všimne gubernium, které jako jedinou omluvu uvádí, že autorovi vytknulo, že měl tiskovinu nechat včas cenzurovat; a končíte vysvětlením svých úzkostných obav ze škody, kterou by zabavení tiskárny způsobilo tiskaři. O cenzorovi neříkáte nic a považujete čtrnáctidenní arest za přiměřený tomuto úmyslnému, zlomyslnému a nanejvýš škodlivému publikování.³⁵

Josef II. dále uvedl, že k věci „nemá co dodat“, a jelikož tyto věci nespadají do jeho resortu, informoval, že záležitost předá své matce.

V aféře, o které neznáme bližší podrobnosti, se zjevně střetla odlišná hodnocení škodlivosti podobných praktik a posléze i míry požadovaného trestu. To, že Fürstenberg hájil svůj resort a nepřesouval vinu na své podřízené, je spíše logické. Do jisté míry se též snažil celou aféru utlumit, banalizovat ji. Zjevně se mu však také zdála být nebezpečnější Schönfeldova podnikatelská praxe nežli fakt, že v novinách vyšla falešná a velmi výbušná zpráva. Nepředvídal citlivost Josefa II. vůči fámě, která se ho přímo týkala a která v minulosti způsobila velký rozruch. Fürstenberg považoval za svůj prvotní úkol chránit malý pražský svět autorů, nakladatelů, tiskařů – a též cenzorů. Zřejmě autora novin navzdory anonymitě znal a byl připraven za něj ručit. Zdá se, že se nikterak neobával širšího čtenářstva novin nebo mu explicitně nevěnoval žádnou pozornost. Nebezpečí publicity nebral v potaz a dal jasně najevo, že „čtoucí publikum“ vnímá jako malou skupinu. Zatímco Josef II. úzkostlivě vnímal veřejnost, která by mohla být zprávou zasažena, Fürstenberg svůj pohled zaměřoval na nevelký kruh knižního trhu, kterému chtěl spíše sloužit nežli škodit.

Stejný postoj zastával v další drobné aféře, která figurovala na pořadu dne od července 1778 do začátku roku 1779 a týkala se prodeje a inzerce zakázaných knih pražským knihkupcem Johannem Josephem Gröblem.³⁶ Na červencovém brněnském trhu bylo Gröblovi

34) Michael Wögerbauer: *Die Ausdifferenzierung des Sozialsystems Literatur in Prag von 1760 bis 1820*, disertační práce, Philosophische Fakultät der Universität Wien 2006, s. 303.

35) „Die Auskunft, welche Sie allhier mir geben, ist [...] so beschaffen und unglaublich, daß ich es nicht sattsam sagen kann. Sie entschuldigen den Zeitungs Schreiber, daß er den Articul, das Königreich Böheim aus der Frankfurter Zeitung geschrieben habe, ein Buchdrucker druckt ein ganzes Zeitungs Blatt in der Stadt Prag, verkauft selbes, und 14. Tage oder 3. Wochen darnach wird es erst das Gubernium gewahr, und giebt die kahle Entschuldigung, daß sie es ihm erinnert hatte, censuriren zu laßen, und sie endigen ihre Vorstellung mit der ängstlichen Bangigkeit, daß die Sperrung seiner Buchdruckerey ihm Schaden verursachen würde. Und sagen gar nichts vom Censor, und glauben einen 14tägigen Arrest einer solchen vorsetzlich malitiösen und höchst schädlichen Publicirung angemessen. Ich kann darüber Ihnen nichts weiters sagen.“ SOA v Praze, VsK, inv. č. 350, sign. C57, fol. 218.

36) MZA, B95, kt. 47, sign. B6, inv. č. 472, fol. 228–235.

zabaveno několik zakázaných knih tištěných ve Vratislavi, a to spolu s jeho katalogem, který obsahoval další zakázané tituly. Hlava brněnské cenzurní komise hrabě Mittrowsky na to upozornil svůj pražský protějšek, aby mohli spojit své síly. Pražské gubernium však reagovalo teprve půl roku poté, 21. ledna 1779, a ve své odpovědi se Gröbla spíše zastalo. V dopise podepsaném společně Fürstenbergem a guberniálním radou Františkem Antonínem Nosticem se praví, že není divu, že Gröblův katalog obsahuje zakázané knihy, protože knihkupci, kteří podnikají „v Lipsku nebo jinde v Říši“, nabízejí ve svých katalozích i knihy, které mohou být zakázané v jedné ze zemí jejich působení.³⁷ V Praze, jak tvrdilo gubernium, ale Gröbl neměl v knihkupectví všechny tituly svého katalogu; ty zakázané byly zadrženy cenzurou. Gröbl prý myslel, že trh na Moravě funguje stejně jako jinde v zahraničí (!). Teď ale dobře ví, že to byl chybný dohad, a slibuje, že už žádný katalog rozšiřovat nebude. Proto prosili Fürstenberg a Nostic moravské gubernium, aby zabavené knihy vydalo zpátky – což se 22. března stalo, ale s připomínkou, že je to poprvé a naposled. Gröbl katalogy tiskl dál, zřejmě však už bez zakázaných titulů.³⁸

Snaha nejvyššího zemského úřadu pomoci knihkupci, a přitom hájit svou poslušnost předpisům je z dopisu pražského gubernia patrná. Víme, že v osmdesátých letech 18. století sloužily prostory pražské cenzurní komise knihkupcům de facto jako detašovaný sklad pro zakázané knihy. Knihkupečtí faktori měli od skříní svého zaměstnavatele klíč, aby mohli knihy vyzvedávat dle potřeby.³⁹

Možná nebyla Gröblova brněnská aféra zcela odlišná od nového jevu, který zaznamenáváme ojedinele v roce 1779: na úvod svých pražských seznamů novinek přidali knihkupci Johann Thomas Trattner i Wolfgang Gerle krátké „upozornění“ na to, že všechny inzerované knihy nemusí být čtenářům nutně k dispozici, protože ještě neprošly cenzurou a mohly být podle lokálních předpisů nakonec zadrženy.⁴⁰ Na sklonku 18. století se však situace změnila. Tehdy se hlavním předmětem cenzurní činnosti stalo právě zadržování informací o zakázaných textech a podobná kompromisní vyjádření byla naprosto nemyslitelná.

Fürstenbergova reputace shovívavého cenzora v rámci gubernia po těchto dvou sice drobných, avšak příznačných aférách značně utrpěla.

Cenzura, veřejnost a „protiveřejnost“: jak Fürstenberg přišel o vedení cenzury

Když Josefovi II. „chyběla slova“ nad Fürstenbergovou benevolencí, kritizoval zejména jeho empatii vůči provinilému tiskaři a zaměřoval se na silící část dotyčné veřejnosti, tedy na čtenáře samé. Další cenzurní aféra z roku 1779, takzvaná aféra Seibtova, v jejímž víru se opět nacházel kníže Fürstenberg, ukazuje, že cenzura v této době již musela počítat

37) „[...] weilen sämmtl. Buchhändlern, welche theils in Leipzig theils anderer Orten im Reiche einige Niederlagen besitzen, gestattet worden sey, ihre Katalogen ohne Censur zu verfertigen.“ Tamtéž, fol. 232.

38) Zdeněk Šimeček: *Knížní obchod na Moravě od sklonku 15. do konce 18. století*, Brno, Statutární město Brno – Archiv města Brna 2011, s. 273.

39) Právě tato praxe zavinila aféru v roce 1784, kdy si Gerle stěžoval, že některé z jeho zakázaných knih uchovaných v cenzurním úřadu zmizely ze skříní – NA, ČG-P, 1784–1785, kt. 396, sign. G VIII/31.

40) Johann Thomas Trattner: *Verzeichniss neuer deutsch- und lateinischer Bücher, welche seit der Leipziger Ostermesse 1779 [...]*, Prag 1779, exemplář dostupný v Knihovně Národního muzea, sign. 2 F 284; Wolfgang Gerle: *Verzeichniss neuer deutsch- und lateinischer Bücher, welche seit der Leipziger Ostermesse 1779 [...]*, Prag 1779, exemplář dostupný v Knihovně Národního muzea, zámecké knihovny, Křivoklát, sign. XII h 88–9669.

s daleko širším pojmem publika a veřejnosti, která se krok za krokem přetvářela ve veřejné mínění.⁴¹

Dne 29. ledna 1779 provedla zvláštní *ad hoc* komise prohlídku všech pražských knihkupectví a krámů antikvářů, aby zabavila nejen knihy, které by mohly být zakázané, ale též účetní knihy dotyčných podniků. Na základě zabaveného materiálu napsal iniciátor celé akce hrabě František Xaver Věžník plamennou zprávu pro dvorskou kancelář a kritizoval v ní pražské cenzurní poměry. K popisu situace u knihkupců připojil denunciaci profesora Seibta, který údajně šířil heterodoxní tvrzení o existenci Boha a naváděl studenty, aby četli závadné knihy. Věžník působil jako prezident apelačního soudu a měl rovněž na starost dohled nad univerzitními záležitostmi. Obcházení pražského gubernia při celé akci a fakt, že Karl Heinrich Seibt byl sám cenzorem zodpovědným za filozofickou fakultu, charakterizuje jasně Věžníkův krok jako pokus o diskreditaci dosavadního vedení cenzury, tj. Karla Egona Fürstenberga. Osobní a ideový spor oba muže rozdělil a nemálo přispěl k Věžníkově útočné kampani. Seibt byl nakonec předvolán do Vídně, aby se mohl náležitě hájit. Podle Marie Terezie, která litovala, že české záležitosti jsou opět podloženy osobními spory, měl Seibt dostat příležitost obhajovat se sám, protože byly ve hře jeho osobní „čest a reputace“.⁴² Obec, na které záviselo jeho postavení, byla složena z jeho studentů, posluchačů, z fakultních kolegů a též kolegů z cenzurní komise.

Seibt byl pro konzervativního prezidenta apelačního soudu ideálním terčem, protože na rozdíl od knížete Fürstenberga, který zakázané knihy sbíral do své soukromé knihovny, byly zakázané knihy v Seibtově vlastnictví přístupné určitému publiku, které se navíc neomezovalo pouze na studenty, neboť jeho přednášky přitahovaly širší smíšené obecnstvo. Proto se aférou oprávněně zabývala česko-rakouská dvorská kancelář s úkolem zkoumat Seibtovy přednášky a „vystříhati se všeho toho, co by ve veřejnosti mohlo vzbuzovati vzrušení“.⁴³ V celé aféře stojí proto jako argument i předmět veškeré péče právě veřejnost. Ta však už zdaleka není jen abstraktní entitou nebo terčem osvícenských vzdělávacích politik, ale obcí, která vyjadřuje své mínění a na kterou lze reaktivně apelovat.

Aféra totiž zdaleka nezůstala jen úřední záležitostí. V prestižním a široce rozšířeném časopise *Briefwechsel meist historischen und politischen Inhalts*, vydávaném v Göttingenu Augustem Ludwigem Schlözerem, vyšly o pražské cenzurní aféře dva anonymní texty. V ročníku 1779 (sešitu 25) publikoval Schlözer dlouhou korespondenční zprávu, na kterou byly v následujícím ročníku uveřejněny reakce a odpověď autora.⁴⁴ Nepřekvapuje nás, že si pražský korespondent vybral právě seriózní Schlözerovy noviny, které mu zaručovaly důvěryhodnost, otevřenost vůči kritickému pohledu a široký ohlas i v habsburské monarchii. Máme tu typický příklad „veřejného působení rozumu“ před „celým čtoucím

41) O ní viz zejm. Jaroslav Prokeš: „Aféra Seibtova roku 1779“, in Otokar Odložilík (ed.): *Českou minulostí. Práce věnované profesoru Karlovy university Václavu Novotnému jeho záky k šedesátým narozeninám*, Praha, Jan Laichter 1929, s. 317–330; Arnošt Kraus: „Poslední razzia na knihy v Praze v době před Josefem“, *Časopis Musea Království českého* 91, 1917, s. 328–330.

42) Tamtéž, s. 325.

43) Parafraze přednesení dvorské kanceláře z 27. 3. 1779 ve spise státní rady č. 473 ex 1779; tamtéž, s. 323.

44) „BücherInquisition in Prag“, *August Ludwig Schlözer's Briefwechsel meist historischen und politischen Inhalts* 5, 1779, č. 25, s. 51–68; „Prager Inquisition“, *August Ludwig Schlözer's Briefwechsel meist historischen und politischen Inhalts* 6, 1780, č. 32, s. 87–101.

publikem“, jak Kant definuje učenou moderní veřejnost.⁴⁵ Tato veřejnost byla oceněna i při vyšetřování Seibtovy aféry ve Vídni. Seibtovi bylo totiž nakonec uloženo vydat své přednášky tiskem, aby se zcela ospravedlnil, což svědčí nejen o prohře celého konzervativního tábora, který proces inicioval, ale také o vysokém očekávání, jež vzbuzovala publicita.

V projevech týkajících se Seibtovy aféry bylo publikum stále implicitně pojímáno jako úzké a elitní. Schlözerův pražský korespondent hájil zájmy všech pražských knihkupců, ale též vysoce postavených lidí, jimž knihkupci zprostředkovávali i zakázané knihy a kteří byli proběhlou radikální kampaní „poškozeni“.⁴⁶ Autorův krátký souhrn dějin pražské cenzury svědčí o jeho přesvědčení, že rozumná cenzura je opodstatněná. Korespondent připomněl, nakolik si každý přál, aby byla po roce 1772 „konečně“ zavedena řádná cenzurní komise v rámci gubernia.⁴⁷ Zmínil mimochodem také to, že se do Prahy importovalo mnohem více knih než do Vídně – a proto se zde nacházelo také více knih zakázaných.

Důvěra autora článku v Schlözerově časopisu v cenzuru však byla velmi limitovaná. Název článku – *BücherInquisition in Prag* – naznačuje zpátečnickou povahu celé aféry. Schlözer v závěrečné vydavatelské poznámce možné neblahé důsledky aféry pro českou literaturu srovnal dokonce s významem třicetileté války.⁴⁸ Text článku uváděl řadu příkladů slavných a všeobecně známých děl a autorů, kteří podleli zabavení: Wieland, Gellert, Haller, Basedow, Goethe, Weißeho oblíbený časopis *Kinderfreund*, *Baireuther Zeitung* atd. Tito autoři a tyto tituly tvořily sdílenou kulturu čtenářské základny Schlözerova časopisu. Autor článku tímto způsobem ukázal, nakolik byli lidé, kteří prohlídku pražských knihkupectví prováděli, nekompetentní. Neměli v ruce oficiální seznam zakázaných knih a nebyli ani schopni posuzovat intelektuální hodnotu knih, které zabavovali. Ve výčtu tak figurovaly i méně slavné zakázané tituly, vulgární pornografie stála vedle spisů heterodoxních učenců a literárních klasiků. Tímto dokumentem se podařilo čtenáře přesvědčit, že akce byla naprosto arbitrární. Použitý argument arbitrárnosti umožňuje sledovat zlom v cenzurní praxi za purkrabství Karla Egona Fürstenberga a poukazuje na další charakteristiku cenzury, a to na její zestátnění a rozchod s literární a kritickou obcí, které se postupně staly jakousi opoziční „protiveřejností“.

Reakce na cenzurní zásah obviňovaly jeho aktéry ze zákeřného jednání. Autor článku *BücherInquisition in Prag* sděluje, že předseda dvorské cenzurní komise hrabě Leopold Clary-Aldringen, kterého Věžník upozornil na poměry u pražské cenzury, byl na podzim 1779 vyslán Marií Terezií do Prahy, aby prozkoumal stav knihkupectví a zjistil, jestli se tam opravdu prodávají zakázané knihy. Anonymně pátral po vinících. „V dobré víře v jeho úctyhodnost a s přesvědčením, že je neprozradí“ mu několik knihkupců prodalo Ovidiovo *Umění milovat*, německý překlad románu *The Life of John Buncler* (*Život Johna Bunclerho*) a podobné „drobnosti“, tj. věci, které byly sice zakázané, ale mezi elitou rozšířené a považované za neškodné. Kvůli této akci byl ovšem Clary-Aldringen pokládán za „zrádce“

45) Immanuel Kant: „Der Streit der Fakultäten in drei Abschnitten“ [1798], in týž: *Werke*, sv. 7, *Metaphysik der Sitten, Der Streit der Fakultäten*, ed. Ernst Cassirer – Benzion Kellermann, Berlin, Bruno Cassirer 1922, s. 311–431, zde s. 330.

46) „*BücherInquisition in Prag*“, cit. dílo, s. 59.

47) Tamtéž, s. 53.

48) Tamtéž, s. 68.

a „špiona“.⁴⁹ Jak je vidět i z citátu knížete de Ligne uvedeného v úvodu studie, stále častější a postupem času nevyhnutelná taktika cenzury postupovat skrytě byla nepřipustná i pro zastánce její oprávněnosti.

Úřední vývoj celé aféry byl jednoznačný. Cenzurní komise byla odejmuta z Fürstenbergových rukou a přešla do resortu studijních záležitostí, který náležel hraběti Věžníkovi. Hned v říjnu 1779 však přišel z Vídně do Prahy zkušený cenzurní úředník Franz Anton Meyer (Mayer), který dostal za úkol udělat na tamním trhu pořádek. Meyer postupoval opravdu důkladně: nechal upravit dům nedaleko pražské celnice na Starém Městě, reorganizoval svůj personál a cenzuře zajistil zázemí, které fungovalo až do 19. století.⁵⁰ Proto se už v roce 1779 setkáváme s později často používaným kritickým argumentem, že se cenzura stala vídeňskou záležitostí. Zatímco pražskou čtenářskou obec představuje článek v Schlözerově časopisu jako osvícenou, vídeňskou cenzurní praxi vylíčil v černých barvách. Tamní (tj. vídeňský) princip prý spočívá v tom, že cenzorovi není nikdy vyčítáno, že zakazuje příliš, avšak může být kárán za to, že zakazuje nedostatečně – pro přehnanou liberálnost pak může přijít o důvěru svého nadřízeného, či dokonce o zaměstnání. Tituly, které byly v Praze povoleny, jsou ve Vídni zakázány, a to pouze „z politických a zejména ze soukromých důvodů“.⁵¹ Politická cenzura chrání stát je dalším novým konceptem, který učená veřejnost začala dlouhodobě kritizovat. Kníže de Ligne ji měl za čirou zbabělost a malichernost nehodnou panovníků, jak naznačuje moto v úvodu této studie.

Centralizace, jíž se veřejnost tehdy obávala, se nevyhnutelně stala realitou, avšak teprve později nežli v roce 1779.⁵² Byla ale jedním z faktorů, kterých učená veřejná obec využívala, aby se ve svých diskusních projevech vzdalovala od cenzury a připravovala rozchod, který si státní aparát přál – rozchod, jenž ale nebyl nikdy zcela naplněn.⁵³ Přestože se autor článku *BücherInquisition in Prag* jasně vymezoval proti proběhlé cenzuře, Schlözer dbal důsledně na to, aby se jeho noviny – zejména pak příslušné číslo – dostaly do habsburské monarchie. Proto autorovi vnutil určité limity (nejmenuje celým jménem všechny obžalované, nepublikuje všechny odpovědi na první zprávu atd.). Do jisté míry se přizpůsobil autocenzurou, aby jeho článek vůbec mohl splnit svůj účel.

Závěrem

Okolnosti tzv. Seibtovy aféry jsou v historiografii známé, nezdálo se nám však zbytečné dát je do souvislosti s bohatým souborem soudobých cenzurních předpisů a úkonů, aby plasticky vynikly různé motivace, cíle a praktiky v zakládatelské době státní cenzury, jež

49) Tamtéž, s. 55.

50) Jaroslaus Schaller: *Kurzgefasste Geschichte der kais. kön. Bücherzensur und Revision im Königreiche Böhmen*, Prag, Franz Geržabek 1796, s. 11.

51) „BücherInquisition in Prag“, cit. dílo, s. 53.

52) Claire Madl, Michael Wögerbauer: „Censorship and Book Supply“, in Ivo Čerman, Rita Krueger, Susan Reynolds (eds.): *The Enlightenment in Bohemia. Religion, Morality and Multiculturalism*, Oxford, Voltaire Foundation 2011, s. 69–87.

53) Srov. pododdíl „Proměny cenzurního aparátu: profesionalizace cenzorů, přesun agendy pod policejní dvorský úřad“, s. 156–159; srov. též Waltraud Heindl: „Zensur und Zensoren, 1750–1850. Literarische Zensur und staatsbürgerliche Mentalität in Zentraleuropa. Das Problem Zensur in Zentraleuropa“, in Marie-Elizabeth Ducreux, Martin Svatoš (eds.): *Libri Prohibiti. La censure dans l'espace habsbourgeois 1650–1850*, Leipzig, Leipziger Universitätsverlag 2005, s. 27–37.

se v této aféře protínají. Výrazné proměny pojmu „publikum“ a „veřejnost“ a konkrétního složení „čtoucí veřejnosti“ – její rozšíření, osamostatnění učené elitní veřejnosti, její vnímání ze strany státního aparátu – se zdají být vhodným úhlem pohledu pro analýzu zavedení moderní státní cenzury v době pozdního osvícenství. Jen málo jsme z této perspektivy mohli pozorovat postoj cenzury vůči neelitním čtenářům. Pouze v případě aféry *Realzeitung* je patrné, že Josef II. chápal veřejnost jako důležitého činitele, na který je nutné brát ohled, a to na rozdíl od Fürstenberga, soustředěného na správu knižního obchodu. To, že Josef II. zrušil v roce 1781 pražskou cenzurní komisi a že Fürstenberg jmenoval do čela nově zřízeného revizního úřadu Josepha Antona von Rieggera, známého svými pokrokovými názory, by mohlo znamenat konečné vítězství liberálnějších vizí nejvyššího purkrabí nad úzkoprsmými názory Věžníka. Názorový rozpor mezi Fürstenbergem a císařem byl však příliš ostrý na jiných polích, například v otázce centralizace politického a správního aparátu. Proto musel Fürstenberg v roce 1782 z postu nejvyššího purkrabího „dobrovolně“ odstoupit.

V této přechodné době se morální a výchovné účely cenzury, zastaralý, avšak nevyhnutelný systém výjimek, dvojznačná reakce učené veřejnosti a politizace cenzury ukazují v plném světle. Fürstenberg stejně jako de Ligne se s novými způsoby zcela neztotožnil, o to citlivěji je ale vnímali.